

Boris van der Ham en
Rachid Benhammou

Nieuwe vrijdenkers

12 VOORMALIGE MOSLIMS
VERTELLEN HUN VERHAAL

2018 Prometheus Amsterdam

Inleiding

In de media en de politiek wordt veel gesproken over de vraag of het aantal moslims in Nederland wel of niet toeneemt. Er is veel minder bekend over mensen die gekozen hebben om de islam niet meer aan te hangen. Wat waren hun drijfveren? En wat zijn de reacties vanuit de omgeving? Het is moeilijk om op deze vragen een antwoord te vinden. Moeilijk, omdat er maar weinig 'afvalligen' in Nederland bereid zijn om hun verhaal te vertellen. Ingewikkeld ook, want zo divers als de islam is, zo divers zijn ook de verhalen van de mensen die afscheid nemen van de islam.

In dit boek komen Nederlanders aan het woord die zich hebben losgemaakt van de religie van hun ouders: de islam. Bij sommigen ging dat zonder veel gedoe. Maar bij anderen verliep het proces juist dramatisch. Sommigen kregen te maken met zeer heftige reacties van hun familie, maar dat trok later weer bij. Er komen in dit boek ook veel voormalige moslims aan het woord die het hun familie nog helemaal niet hebben verteld. Een enkeling denkt dat zelfs nooit te zullen gaan doen.

VRIJHEID OP PAPIER

Het feit dat veel voormalige moslims er zo mee worstelen om openlijk 'ongelovig' te zijn is opvallend. In Nederland

ben je immers vrij om te geloven of niet te geloven wat je wilt. Sinds de Tweede Wereldoorlog is discriminerende wetgeving richting ‘ongelovigen’ vrijwel afgeschaft en behandelt de overheid godsdienstige en niet-godsdienstige levensbeschouwingen, zoals het humanisme, gelijk. Zelfs in het eerste artikel van de grondwet staat dat er geen onderscheid mag worden gemaakt op grond van ‘godsdienst en levensovertuiging’. Die laatste term, ‘levensovertuiging’, is er in 1983 op aandringen van onder meer het Humanistisch Verbond aan toegevoegd om uitdrukkelijk ook niet-godsdienstige Nederlanders te beschermen. Inmiddels behoort Nederland tot een van de meest ontkerkelijktste landen ter wereld. Ongeveer de helft van de Nederlanders zegt niet meer bij een godsdienst te horen, en van de mensen die nog wel godsdienstig zijn is maar een beperkt deel actief. Waar je na de Tweede Wereldoorlog een uitzondering was als atheïst, agnost, humanist of vrijdenker, is die situatie nu omgedraaid.

Maar misschien is die vanzelfsprekendheid de reden dat er een soort blindheid is voor de problemen die voormalige gelovigen toch nog steeds hebben. Hoewel in de wet alles goed is geregeld, leidt ‘afvalligheid’ nog regelmatig tot problemen met familie of bekenden. Waar je in Nederland op papier openlijk niet-religieus mag zijn, wordt aan die vrijheid onrecht gedaan door het sociale offer dat je ervoor moet brengen. Deze problematiek is bij veel Nederlanders echter onbekend. Deels is dat verklaarbaar vanuit onverschilligheid, maar het kan ook te maken hebben met het feit dat er tot nu toe te weinig aandacht is geweest voor de grote diversiteit die er aan voormalige moslims is. Met dit boek willen we hierin verandering brengen.

Dit boek heeft geen intentie om de islam of moslims in een kwaad daglicht te zetten. Ook is het niet de bedoeling van de geïnterviewden om anderen over te halen afstand te nemen van hun geloof. Zij willen slechts hun persoonlijke verhaal vertellen en spreken over hun persoonlijke keuzes. Hun verhalen zijn belangrijk om inzicht te krijgen in de soms lastige positie van voormalige moslims, wat kan helpen hun positie te verbeteren. Alleen als mensen echt vrij zijn en verdraagzaam naast elkaar leven – gelovig, niet-gelovig, orthodox en vrijzinnig –, wordt pas echt recht gedaan aan de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing.

VERSCHILLEN IN ONTKERKELIJING

Tijdens de totstandkoming van dit boek zijn we vaak gestuit op de gedachte dat ‘afvalligheid’ binnen de islam heel vergelijkbaar is met ‘afvalligheid’ binnen andere religies. Er wordt dan een rechte lijn getrokken van de ontkerkelijking van het overwegend christelijke Nederland, die zich vanaf de Tweede Wereldoorlog voltrok, naar de ontkerkelijking onder de Nederlandse moslims nu.

Ja, er zijn zeker overeenkomsten tussen de twee. Na de Tweede Wereldoorlog gingen steeds meer Nederlanders in verstedelijkt gebied wonen, nam de welvaart toe en werd ook het gemiddelde opleidingsniveau van mensen hoger. Die elementen vormen vaak de basis voor een afname van religieuze afhankelijkheid, en zo gebeurde dat ook met de aanhang van het christendom.

Ook onder moslims is dit klassieke patroon te zien.

Naarmate mensen met een islamitische achtergrond hoger opgeleid zijn en/of een hoger welvaartsniveau bereiken, voelen ze zich vrijer om individuele keuzes te maken wat betreft godsdienst. Sommigen zullen die anders – of vrijer – gaan beoefenen, bij anderen verwatert hun religieuze overtuiging of zijn ze alleen nog in naam moslim, en weer anderen kiezen ervoor om zich helemaal niet meer godsdienstig te noemen.

Toch zijn er ook grote verschillen tussen de ontkerkelijking onder Nederlandse christenen en die onder moslims. Zo voltrok in Nederland de ontkerkelijking bij het christendom zich in een tijd waarin christenen de meerderheid van de Nederlandse bevolking vormden. Dat is een totaal andere situatie dan die waarin de islam in Nederland zich begaf. De islam is hier immers een relatief nieuwe godsdienst. Hoewel vanaf de zeventiende eeuw in de grote steden weliswaar handelaren langskwamen met een islamitische achtergrond en er in 1610 in Amsterdam waarschijnlijk korte tijd een moskee heeft gestaan, zijn er pas vanaf de twintigste eeuw grote groepen moslims in Nederland komen wonen. Dat waren in eerste instantie studenten en arbeiders afkomstig uit het toenmalige Nederlands-Indië. Maar in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kwamen daar grote groepen Turkse en Marokkaanse gastarbeiders, en later hun gezinnen, bij.

De Nederlanders die zich moslim noemen hebben dus vrijwel allemaal een migrantenachtergrond en vormden daarmee dus al bij aankomst een minderheid. Een minderheid zijn in een vreemd land zorgt meestal voor een behoudende reflex. Net zoals immigranten van Nederlandse komaf in bijvoorbeeld Amerika de neiging had-

den om meer aan hun christelijke godsdienst vast te houden, zo was datzelfde patroon te zien bij immigranten met een islamitische achtergrond in Nederland. Maar waar de Nederlanders die naar Amerika emigreerden een land aantroffen dat zelf nog een christelijke identiteit had, was ook dat anders voor bijvoorbeeld Marokkaanse en Turkse immigranten die hierheen kwamen. Nederlanders konden in Amerika als immigranten makkelijk aansluiten bij een vergelijkbaar systeem van kerken en christelijke organisaties, maar bij veel immigranten uit Marokko en Turkije ontbrak zo'n aansluiting. Er waren in Nederland nauwelijks bestaande islamitisch netwerken, dus alles moest opnieuw worden opgezet. Ze kwamen bovendien in een land terecht dat bij hun aankomst al in grote mate ontkerkelijkt was. Dat alles dreef hen nog meer naar de oorspronkelijke religie toe.

Dit werd nog eens versterkt door het feit dat veel moslims in Nederland afkomstig zijn van het platteland van Marokko en Turkije, waar sowieso een sterke sociale controle en groeps cultuur heerst. Veel immigranten zijn van het platteland verhuisd naar Nederlandse steden en hebben de plattelandscultuur meegenomen daarnaartoe. Zo is de sociale druk onder Nederlandse Turken in de grote steden groter dan onder Turken die op het Nederlandse platteland zijn gaan wonen. Waar voor ex-christenen 'de stad' een natuurlijke ontsnappingsplek was, is de stad dat voor sommige ex-moslims veel minder, en soms juist het tegendeel.

INTERNATIONALE CONTEXT

De positie van voormalige moslims in Nederland wordt niet alleen bepaald door wat zich binnen onze landsgrenzen afspeelt. Bijna alle voormalige moslims in dit boek vertellen hoe groot de invloed van internationale ontwikkelingen op hun leven hier in Nederland is. De aanslag van radicale moslims op New York in 2001 en het Palestijns-Israëliëse conflict komen in veel verhalen terug.

De toename van social media en andersoortige media heeft de afgelopen dertig jaar ook een groot effect gehad. Veel voormalige moslims zijn actief geworden op internet bij onlinediscussiegroepen en hebben veel van hun informatie over vrijdenken via YouTube en Google verworven. Maar nieuwe technologie heeft in Nederland ook een conservatieve golf veroorzaakt. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw werd er vanuit Saudi-Arabië via satelliet-tv en videobanden een vorm van islam gepredikt die een directe impact had op het dagelijks leven. Ontroerend is het verhaal van Halima, die vertelt hoe haar moeder zich begon te schamen voor de traditionele Marokkaanse henna-tattoos op haar gezicht, omdat die volgens de Saudische islamitische interpretatie niet 'halal' zouden zijn. Karim vertelt over zijn vader die gewend was om te bidden naast andersgelovigen, maar die ook vanuit de Arabische visie op de islam leerde dat dit niet juist zou zijn.

Ondanks – of misschien wel dankzij – het feit dat de ontkerkelijkheid ook in veel islamitische landen is ingezet, is de felheid richting alles wat afwijkt van een strikte visie op de islam de afgelopen decennia sterk toegenomen. En die felheid sijpelt ook door in de Nederlandse huiskamers. Zo zijn de afgelopen jaren de straffen voor

religiekritiek en afvalligheid in een aantal landen fors aangescherpt. In Saudi-Arabië is in 2014 atheïsme voor de wet gelijkgesteld met terrorisme. Ook in streng islamitische landen als Pakistan, Afghanistan, Somalië en Maleisië is er een toenemende politieke agressie tegen 'ongelovigen'. In dertien landen kun je voor afvalligheid of religiekritiek zelfs de doodstraf krijgen. Los van de wetgeving door de staat nemen ook de sociale druk en het geweld tegen ongelovigen toe. Berucht zijn de moordaanslagen tegen atheïstische bloggers in Bangladesh, waarbij radicaal islamitische terreurgroepen met kapmessen 'afvalligen' te lijf gaan. De aanslagen van radicale moslims in Europa vallen feitelijk onder dezelfde categorie. Radicale moslims verstaan onder 'afvalligen' een zeer breed scala aan andersdenkenden, waaronder atheïsten, agnosten en humanisten, maar ook andersgelovigen of andersdenkende moslims.

Zowel de invloed vanuit het Midden-Oosten als de aanslagen door radicale moslims hebben effect op de positie van moslims hier in Nederland. Maar het heeft ook gevolgen voor de mensen die afscheid willen nemen van de islam. Aan de ene kant zien ze tot hun afgrijzen dat de conservatieve interpretatie van de islam terrein wint, maar aan de andere kant zien ze dat alle moslims hier ten onrechte mee worden gelijkgesteld. Hoe moet je je als ex-moslim hiertoe verhouden? Door de vaak botte kritiek op de islam voelen veel moslims zich bovendien opgejaagd en gedemoniseerd. Als iemand met een islamitische achtergrond vervolgens besluit om afscheid te nemen van de islam, wordt dat door hen al snel gezien als heulen met de vijand of het geheel afwijzen van de oorspronkelijke cultuur.

Veel van de voormalige moslims in dit boek komen met verhalen die aan deze dilemma's raken. Zo dachten de ouders van Shirin dat haar geloofsafval meteen betekende dat ze zich helemaal keerde tegen haar Afghaanse achtergrond. Waris merkte aan haar Somalische ouders dat ook bij hen godsdienst en de cultuur van het land als bijna onbreekbaar worden gezien. Veel ouders zijn daarbij bang dat de rest van de gemeenschap hen met de nek gaat aankijken.

Dit alles maakt het voor voormalige moslims extra moeilijk om zich kenbaar te maken. Zij willen voor zichzelf de vrijheid om niet meer gelovig te zijn, maar willen ook niet in het kamp gedrukt worden van de moslimhaters. Die 'moslims' zijn namelijk hun vader en moeder, hun broertjes en zusjes waar ze veel van houden en die ze willen beschermen tegen afkeurende geluiden uit de gemeenschap.

Een opvallend bijkomend obstakel waar veel voormalige moslims tegenaan lopen is de grote onwetendheid onder Nederlanders zonder een islamitische achtergrond. Zo vertelt Fatima hoe ze zich vaak ergert aan het feit dat zij, ondanks haar openlijke atheïsme, nog regelmatig automatisch als moslim wordt aangesproken. Veel Nederlanders lijken te denken dat je als je wortels hebt in een zogenaamd 'islamitisch land' voor altijd moslim zal zijn. Dat komt vaak voort uit de misvatting dat religie een soort aangeboren persoonskenmerk is, vergelijkbaar met je sekse of huidskleur. Of dit nu is gebaseerd op onkunde of overtuiging, het is belangrijk dat dit idee wordt weggenomen.

VRIJDENKEN IS UNIVERSEEL

Een andere misvatting over voormalige moslims is dat gedacht wordt dat 'vrijdenken' iets typisch westers zou zijn. Shirin vertelt in haar verhaal hoe 'vrijdenkers' in de Afghaanse cultuur bijvoorbeeld een belangrijke rol spelen. Zij haalt bovendien, net als Deniz, de Perzische dichter Rumi aan, die al in de dertiende eeuw een ondogmatische, vrijzinnige visie op de islam predikte.

Niet alleen vrijzinnigheid, ook 'ongeloof' is niet ongevoel in zogenaamde 'islamitische landen'. Uit onderzoek van het Pew Research Center in Washington blijkt dat, na het christendom en de islam, de 'ongebonden' wereldburgers de op twee na grootste levensbeschouwelijke groep is in de wereld, nipt voor het hindoeïsme. Steeds meer mensen zijn atheïst, humanist, agnost of 'niets specifiek'. Het is interessant om te zien dat deze groep ook groeit in zogenaamde 'islamitische landen'. In de Arabische wereld twijfelt ongeveer een vijfde van de bevolking aan de strenge religieuze dogma's; in landen als Tunesië en Libanon loopt dat op tot een derde van de bevolking. Zelfs in het streng islamitische Saudi-Arabië noemt slechts 75 procent van de bevolking zich echt religieus en is 5 procent zelfs uitgesproken atheïst. Sommige van de voormalige moslims in dit boek hebben via social media contact met de vrijdenkers aldaar.

De groeiende groep voormalige moslims krijgt ook een toenemende interesse voor de pre-islamitische geschiedenis van de landen van herkomst. Waar in Europa en Amerika door humanisten, agnosten, atheïsten en vrijdenkers vaak wordt teruggesproken op voorchristelijke denkers uit het oude Griekenland en het oude Ro-

me, doen voormalige moslims dat bijvoorbeeld naar de Berberidentiteit en de 'heidense' denkers uit Perzië. Ze bewijzen daarmee dat hun culturele identiteit en trots uit meer kan bestaan dan religie.

WAAROM DEZE TWAALF?

Wij hebben geen wetenschappelijk boek willen schrijven over de positie van voormalige moslims in Nederland. Hoewel we in het hoofdstukje 'Voormalige moslims, de cijfers' de wetenschap kort aan het woord laten over de geschatte omvang van de groep, willen we met de twaalf verhalen in dit boek vooral de persoonlijke dilemma's tonen. Bij de selectie van de geïnterviewde hebben we rekening gehouden met de verschillen tussen mannen en vrouwen, met de achtergrond van de voormalige moslims en met de persoonlijke weg die is afgelegd richting het 'ongeloof'.

De ervaringen van de vrouwen in dit boek zijn bijvoorbeeld vaak heel anders dan die van de mannen. Vrouwen worden in veel gezinnen gezien als degenen die verantwoordelijk zijn voor het doorgeven van de traditie. De eer van de vrouw moet daarom worden bewaakt. Als een meisje of een volwassen vrouw breekt met de traditie van het geloof, wordt dat dikwijls als veel ingrijpender gezien dan bij jongens en mannen. Daarbij komt dat in een aantal islamitische gezinnen de religieuze verplichtingen voor vrouwen veel verstrekkender zijn dan bij mannen, zoals het dragen van een hoofddoek. Ook is opvallend dat de reactie van de moeders op de afvalligheid van de kinderen vaak heftiger is dan die van de vaders. Moeders

ervaren het breken met de traditie dan als een persoonlijk falen.

Daarnaast hebben we ook gekeken naar de etnische achtergrond van de geïnterviewden. In Nederland zijn de twee grootste groepen moslims van Marokkaanse en Turkse afkomst. Omdat ongelovigheid bij Turken iets normaler is in de cultuur dan bij Marokkanen, staan er meer interviews met Marokkaanse Nederlanders in dit boek dan met Turkse Nederlanders. Daarnaast komen voormalige moslims aan het woord met Somalische, Egyptische en Afghaanse roots. Ook zijn er verschillen in de islamitische stromingen waaruit ze afkomstig zijn.

Uit de verhalen blijkt dat de verschillende etnisch-culturele achtergronden misschien nog wel het meest doorslaggevend zijn voor hoe de islam wordt ervaren. Zo is onder Turkse Nederlanders het Turk-zijn soms nog belangrijker dan het zijn van een belijdend moslim. Deniz vertelt in haar verhaal dat ze tot op late leeftijd nauwelijks in een moskee was geweest en eigenlijk niet precies wist wat de islam inhield. Het Turk-zijn was des te belangrijker.

Ook de opleiding van de ouders speelt een grote rol. Hoe hoger de opleiding, hoe meer een gezin zich meestal openstelt voor vrijzinnige denkbeelden. Zo vonden de ouders van Shirin dat haar opleiding belangrijker was dan de religieuze verplichting om al bij zonsopgang te bidden, en kende ze van huis uit geen verplichting tot het dragen van een hoofddoek. Ook Waris heeft hoogopgeleide en redelijk vrijzinnige ouders, maar ziet niettemin dat haar ouders toch steeds traditioneler worden naarmate ze langer tussen conservatieve moslims wonen.

Naast de verschillen in geslacht en de achtergrond

van de ouders, wordt de grootste verscheidenheid tussen de voormalige moslims bepaald door de verschillen in de persoonlijke zoektocht naar een nieuwe identiteit. Waar Waris, Shirin, Hamid en Farrah lange tijd worstelden met het geloof, trok Hanen vrij vlot en blijmoedig haar conclusie dat God niet bestond. Voor Celal was religie iets wat hem in zijn jeugd een bepaalde sociale status gaf, terwijl Said religie vooral zag als een instrument waarmee zijn vader hem klein wilde houden.

Ook de aanleiding om afscheid te nemen van de islam verschilt onderling. Koranteksten over Adam en Eva, de schepping, de hemel en de rechten van de vrouw waren voor een aantal voormalige moslims doorslaggevend in hun proces van geloofsafval. Anderen raakten juist vreemd van hun geloof door de Hadithteksten over het leven van Mohammed te lezen. Ook is er verschil in hoe er op de zoektocht wordt teruggekeken. Waris ervaart haar conclusies over religie nog steeds als een pijnlijke ontmaskering. Karim zegt juist dat hij geen negatief gevoel heeft bij de islam, maar dat er voor hem gewoon iets beters bleek te zijn, namelijk wetenschap.

Hoewel alle twaalf de vrijdenkers openhartig met ons gesproken hebben, wilde de helft van de geïnterviewden anoniem in het boek. We hebben ervoor gekozen om deze wens te accepteren, temeer omdat we hebben ervaren dat juist die wens exemplarisch is voor de situatie waarin veel voormalige moslims zitten. Veel mensen die we hebben benaderd voor dit boek vonden het erg ingewikkeld om zich uit te spreken over hun ongeloof, zelfs anoniem. De mensen die uiteindelijk wel anoniem in dit boek zijn gekomen, vonden het belangrijk dat juist ook hun verhaal verteld wordt, en ook de redenen waarom ze

er (nog) niet open over willen zijn. Die redenen zijn overigens ook weer zeer verschillend. Een aantal van hen is simpelweg nog niet ‘uit de kast’ als ongelovig en wil hier nog even mee wachten. Anderen hebben het hun ouders wel verteld, maar willen niet dat hun ouders hierop door familie of kennissen worden aangesproken. Om hun anonimiteit te verzekeren is een aantal persoonlijke details veranderd, zodat ze niet traceerbaar zijn.

Ten slotte: waarom het aantal van twaalf geïnterviewden? Het getal riep bij sommige geïnterviewden meteen religieuze associaties op. Zo wordt er in de Hadith melding gemaakt van twaalf imams. Jezus had bovendien twaalf apostelen en Mozes twaalf spionnen. We hadden deze getalsmatige overeenkomsten graag zelf bedacht, maar de hoeveelheid geïnterviewden was eigenlijk meer toeval. Als we er met terugwerkende kracht toch een bedoeling aan willen geven, dan vinden we het getal twaalf vooral mooi samenvallen met de zeer uiteenlopende maanden van het jaar. De twaalf verhalen die in dit boek zijn opgetekend hebben niet de pretentie om de grote diversiteit aan voormalige moslims volledig te vertegenwoordigen, maar geven wel een breed inzicht in veel van de persoonlijke en sociale worstelingen.

NIEUWE VRIJDENKERS

Hoe divers de verhalen van de voormalige moslims in dit boek ook zijn, wat hen bindt is dat het hen gelukt is om op een andere manier inspiratie te vinden. De een in wetenschap, de ander in literatuur en poëzie, en weer een ander in eenvoudige medemenselijkheid.

Doordat er zo veel positiefs voor in de plaats is gekomen, is soms ook de houding tegenover het ‘oude’ geloof veranderd. Een aantal vertellen in hun verhaal hoe ze ooit van streng religieus fel antireligieus werden, maar ook hoe ze in de loop van de tijd weer milder zijn geworden. Said stelt dat hij tegenover het absolute geloof van zijn vader geen alternatieve hardheid wil zetten en noemt zich daarom liever agnost dan atheïst. Ook Can kiest die houding. Tijdens zijn puberteit raakte hij ernstig ziek en haalde hij fel uit naar godsdienst. Nu kijkt hij waar je samen kunt werken. Celal voelt het als een opdracht om juist kritische stukken over de islam te schrijven. Een opvallend verhaal komt ook van Fatima. Zij vertelt dat ze nooit echt zin had om het Suikerfeest te vieren toen haar ongeloof nog verborgen was, maar dat ze het nu als openlijk atheïst juist wel weer gezellig vindt. Waris kiest er juist voor om ook dat allemaal niet meer te doen. Hamid zegt dat hij nooit iets van het geloof heeft gemist.

Aan het einde van dit boek zegt Farrah dat ze zichzelf door haar persoonlijke ontwikkeling zelfs niet meer als ex-moslim ziet. “‘Ex”, wat is dat nou?,’ zegt ze bijna verantwoordigd. Ze beschrijft vervolgens wat ze wel is, en waar ze inmiddels voor staat. Bijna alle voormalige moslims in dit boek hebben om dezelfde reden moeite met het woord ‘ex-moslim’. Ze worden liever ‘voormalige moslim’ genoemd, of nog beter: vrijdenker. Wij geven met dit boek deze nieuwe vrijdenkers graag een podium.

Boris van der Ham & Rachid Benhammou
www.nieuwevrijdenkers.nl